

УДК 340.15(477.83/86).13/15"-058.224

І.Й. Бойко

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ СЕЛЯНСТВА ГАЛИЧИНИ (1349–1569 рр.)

У сучасних умовах розвитку вітчизняної юридичної науки значна увага приділяється поглибленому та неупередженому вивченню право-державницької спадщини українського народу. Важливе завдання покладається на історію держави і права України, що має стійкі тенденції пізнання зародження, утвердження і розвитку державно-правових та самоврядних інститутів. Науковий аналіз означених процесів відкриває можливість глибше зрозуміти унікальну державницьку історію українського народу, в якій періоди державної самостійності не були сталими, але завдяки наступності історичної традиції формувалися регіональні закономірності розвитку самоврядних інституцій і системи правових відносин. Саме вони зумовили збереження самотності державно-правової системи України.

Дослідження особливостей формування та функціонування державно-правових і самоврядних інститутів у Галичині у складі Польського Королівства (1349–1569 рр.) набуває принципового значення в наші дні. По-перше, дана тема має актуальний історико-науковий характер, оскільки, завдяки розширеній теоретичній і емпіричній основі, застосуванню нового пізнавального інструментарію, у ній пропонується уточнене і конкретизоване пояснення особливостей політико-правової організації, що існувала в одному з регіонів сучасної Української держави в зазначений історичний період. Усебічне висвітлення ролі та значення Галичини у збереженні етнічної ідентичності, відродженні й поширенні державницької ідеї в конкретних історичних умовах, вивільнення від ідеологічних і догматичних стереотипів уявляється необхідним і має вагомий значення для розвитку сучасної української історико-правової науки.

По-друге, тема не є виключно історико-науковою (науки історії держави і права України), а має актуальний соціально-правовий та політичний характер. Річ у тому, що Україна, проголосивши державність на межі другого та третього тисячоліть, постала перед своєрідною проблемою вибору: де знаходиться українське коріння та де формується українське майбутнє? Уряд України декларує інтеграційно-європейські правові наміри, але виникає запитання: чи справді за своїм розвитком у різних сферах сучасного буття українська правова традиція має спільне коріння з країнами Європи?

Відповіді на ці й інші запитання варто шукати, насамперед, у власній історії, відновленні та розвитку власних державницьких традицій, у розкритті власного історичного правового коду, з'ясуванні своєї етнічної самотності, ідентичності, неповторності, а також упевненості у власних інтелектуальних і творчих силах.

Одним із актуальних питань української історико-правової науки є вивчення та узагальнення досвіду формування соціально-правового статусу селянства Галичини у складі Польського королівства (1349–1569 рр.).

Селянство становило 80% усього населення у Галичині в XIV ст. Воно займалося дрібним господарством, виконувало феодалні повинності, становило основну частину війська під час “посполитого рушення”. Правовий статус галицьких селян XIV–XV ст. залежав від правового становища сіл. У Галичині в перші десятиліття панування Польського королівства діяло право руське, волоське, німецьке, польське, яке поширювалося, зокрема, і на сільське населення.

Впродовж 1349–1434 рр. у галицьких селах формувалися і функціонували самоврядні традиції Київської Русі, Галицько-Волинської держави. До складу села входило п’ять-десять однородинних господарів (димів-хат). Основою господарства було дворище. Сільським господарством займалася велика родина. Декілька дворич створювали громаду, яка обирала керівника і старійшину (тивуна, отамана). Сільська громада мала спільні ліси та пасовиська, рибні озера, контролювала адміністрацію і суд, платила данину, утримувала церкву і священика. Декілька громад утворювали волость на чолі з отаманом, котрого обирала вся громада (віче або копа). На таких вічах відбувалися й сільські зборові суди – так звані копні суди [5, с. 71].

У гірських районах функціонували села, в яких регулювання суспільних відносин відбулося на основі волоського права. Волоське (звичаєве) право поширювалося на вільних селян, регулювало відносини у волоському селі, зокрема земельні відносини, судовий розгляд справ тощо [1, с. 512].

Села німецького права виникли у Галичині в XIV–XV ст. Осадник-німець платив власникові землі чи уряду певну суму грошей і тим набував права створити село. У ньому він ставав спадковим війтом зі своєю землею, частиною чиншу та судових оплат. Населення судили за німецьким правом.

У середині XIV ст. під впливом польського права в Галичині відбувалася еволюція землеволодіння галицьких селян. У цей час галицькі селяни поділяються на три групи: вільні селяни, або кметі (чиншові, службові); напіввільні селяни (каланні, ординці, сотневі); невільні, або кріпаки.

Вільні селяни (кметі) мали власні землі. Слово “кметь” вказувало на господаря – члена сільської громади. Чиншові селяни зобов’язані були працювати на пана зі своєю худобою (вісім-десять днів на рік, потім – два-чотири дні на тиждень). Окрім того, галицькі селяни повинні були сплачувати грошові та натуральні податки. До грошових податків належали податки на користь церкви, польської держави. Селяни виконували також податок натурою: збіжжям, медом, худобою. Службові селяни виконували державні повинності – підвідне, ремонт мостів, доріг, сторожування тощо [2, с. 138]. Вільні селяни поступово почали втрачати свої права, зокрема права власності на землю, права переходу від однієї території на іншу.

Галицька шляхта стосовно права переходу селян застосовувала польську практику. Остаточо вона була запроваджена в 1434 р. у рік введення у Галичині польського права. Згідно з польським правом селянин мав право покинути село лише на Різдво, попередивши пана. Крім цього, він повинен був упорядкувати господарство, знайти панові свого заступника, повернути всі борги, позичений інвентар, дати копу грошей, міру пшениці, дві колоди вівса, чотири руські

калачі, четверо курей, віз сіна та віз дерева [3, с. 165]. У разі невиконання цих зобов'язань селянин вважався збіглим і підлягав примусовому поверненню [6, с. 29].

Окремими привілеями встановлювалася відповідальність за самовільний вихід кметя від господаря без його відома. За це передбачався грошовий штраф селянам-втікачам. Було передбачено також штраф і на міста, які приймали таких селян. У Галичині до напіввільних селян відносили:

– каланних людей: селян, які не мали права виходу від свого господаря, проте певні права в них були, зокрема свідчити в суді, мати особисте майно, не платити податків;

– ординців [3, с. 145] – селян, що працювали на королівських угіддях і перебували під опікою короля. Одним із важливих завдань, яке покладалося на ординських селян, була охорона кордонів Польського королівства від нападів Золотої Орди. Ординці мали право мати особисте майно, займатися власним господарством. Ординські села мали право на самоврядування. В актах XV ст. у Галичині ординськими селами були: Германів, Солонка, Жеравці біля Львова, Хохнів і Хоростівці під Галичем [3, с. 145] та інші;

– сотневі люди: селяни, що мешкали поблизу замків і фортець. Їхнє завдання полягало в забезпеченні замків і фортець товарами ремісничого виробництва. Вони не сплачували податків. У судових справах на них поширювалася юрисдикція городського (замкового) суду.

До третьої групи селянства належали невольники, або кріпаки. Невільники, становище яких майже не відрізнялося від рабів, обслуговували двір феодала, або він використовував їх у землеробстві. Про них є згадки, датовані лише XIV – першою половиною XV ст. Джерелами невольництва залишався військовий полон, народження від невольника, продаж чоловіком дружини і дітей у боргову кабалу, перетворення на невольника за втечу від свого феодала, крадіжку, розбій. Невільники були власністю феодалів і не мали ні особистих, ані майнових прав, що засвідчувало існування соціальної нерівності. Водночас будь-який невольник мав право позбутися кріпосної залежності, викупившись від неї.

Всі ці категорії селян незабаром стали зближуватися, оскільки польська шляхта з усіх однаково почала вимагати податки. Так формувався єдиний стан кріпаків. Обов'язкові селянські роботи на пана стали називати “панщиною”. Спочатку вони не були точно визначені. У XV ст. панщина тривала 14–15 днів на рік, потім збільшилася.

Одночасно зі встановленням панщини селяни втрачали громадянські права – право власності на землю, право суду, право виходу. Селян вилучили з-під державного судочинства і віддали під присуд панів. У Польському королівстві це встановив Нешавський привілей 1454 р., за яким пан мав право судити селян у цивільних, сімейних, кримінальних справах.

Окремим заходом остаточного закріпачення селян була заборона відходити від пана. Шляхта була зацікавлена у використанні дешевої найманої селянської праці, зокрема в період інтенсивних сільськогосподарських робіт. Тому вона чинила перешкоди переходу сільської молоді до міст для навчання ремеслу

і праці, а також на сезонні роботи, у тому числі за межі Польського королівства. Щоб знизити ціну на робочу силу, Пьотрковський сейм 1496 р. заборонив приймати на роботи у містах найманців – вихідців із села на більший термін, ніж тиждень. Особливо це стосувалося тих селян, котрі не мали свідоцтва від свого пана, яке дозволяло їм залишати село.

Нарешті, сейм 1505 р. остаточно заборонив вихід із села одного селянського господаря на рік і обмежив до однієї молодої особи чоловічої статі вихід із села впродовж року в місто для навчання ремеслу, шкільного навчання і служби. Крім цього, було встановлено зобов'язання забезпечувати таких селян відповідними письмовими свідоцтвами їхніх панів [4, с. 79].

Таким чином, правове становище всіх категорій селян у Галичині у складі Польського королівства характеризувалося політичним безправ'ям і неповною цивільною правоздатністю. Так, селяни ставали людьми повністю залежними від пана, підневільними, кріпаками, їх правове становище мало чим відрізнялося від рабського. Селянське самоврядування також було скасовано. Шляхта отримала змогу втручатися навіть в особисте життя селян: давати чи не давати дозвіл на шлюб, похорон (беручи за дозвіл плату), примушували селян користуватися лише панськими млинами та шинками, які часто здавали в оренду євреям. Навіть церкви здавали в оренду. За можливість користуватися ними із селян теж брали плату. Селян зневажали, не вважаючи за повноцінних людей. Польська шляхта називала їх “худобою”, “бидлом” [5, с. 61-62].

Українські селяни неодноразово піднімалися на боротьбу проти несправедливого поневолення. Селянські повстання почалися ще в XV ст. Це, наприклад, велике повстання у Галичині 1490–1492 рр. під проводом П. Мухи, в якому взяло участь близько 10 тис. повстанців. У XVI–XVII ст.ст. кількість повстань значно зростала, що свідчило про волелюбність українського народу, який століттями боровся за свою державність і право.

Література

1. Гончаренко В. Д. Волоське право / В. Д. Гончаренко // Юридична енциклопедія : в 6 т. / відп. ред. Ю. С. Шемшученко ; [та ін.]. – Т. 1.
2. Грушевський М. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. / М. С. Грушевський ; гол. П. Сохань ; [та ін.]. – К. : Наук. думка, 1994. – Т. 4.
3. Грушевський М. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. / М. С. Грушевський ; гол. П. Сохань ; [та ін.]. – К. : Наук. думка, 1994. – Т. 5.
4. Зашкільняк Л. Історія Польщі. Від найдавніших часів до наших днів / Л. Зашкільняк, М. Крикун. – Л. : Вид-во Львів. ун-ту, 2002.
5. Кульчицький В. С. Історія держави і права України / В. С. Кульчицький, Б. Й. Тищик. – К., 2006.
6. Тищик Б. Й. Історія держави і права Середньовічної Польщі (X ст. – 1795 р.) / Б. Й. Тищик. – Л., 2003.
7. Lengnich B. Prawo pospolite Krolewstwa Polskiego / B. Lengnich. – Krak w, 1836.

Анотація

Бойко І.Й. Особливості соціально-правового статусу селянства Галичини (1349–1569 рр.). – Стаття.

У статті зазначається, що правове становище всіх категорій селян у Галичині у складі Польського королівства характеризувалося політичним безправ'ям і неповною цивільною правоздатністю. Селяни ставали людьми повністю залежними від пана, кріпаками, їх правове становище мало чим відрізнялося від рабського.

Ключові слова: селяни, Галичина, Польське королівство, шляхетські привілеї.

Summary

Boyko I.Y. Features of social-legal status of peasantry of Galychina (1349–1569). – Article.

In the article marked, that legal position of all categories of peasants in Galychina in the Polish kingdom was characterized by political lawlessness and incomplete civil legal capacity. Peasants became serfs, fully dependent upon a mister, their legal position differed little from a slave.

Key words: peasants, Galychina, Polish kingdom, noble privileges.

УДК 340.15.653”

М.М. Кобилецький

**ПРАВОВИЙ СТАТУС ЮРИДИК В УКРАЇНСЬКИХ МІСТАХ
ЗА МАГДЕБУРЗЬКИМ ПРАВОМ**

На відміну від німецьких, чеських, словацьких та угорських міст, що володіли магдебурзьким правом, особливістю українських міст стала наявність юридик. Окрім України, юридики існували також у польських, литовських та білоруських містах.

Правовий статус юридик в українських містах продовжує залишатись мало дослідженим в українській історико-правовій науці. Цій проблемі присвятили своїй праці історики Я. Ісаєвич, Г. Яценко, П. Сас, Н. Білоус, В. Отамановський. У свою чергу, дослідженню юридик присвятив свої роботи цілий ряд польських та білоруських істориків права.

Поряд з обмеженням прав міського самоврядування через втручання в їх розвиток службовців та власників міст і шляхти права міст обмежувались юридиками. Під юридиками в містах Польщі, Великого князівства Литовського та Речі Посполитої, до яких належали українські землі, розуміли земельні ділянки разом з об'єктами нерухомості та проживаючими на них мешканцями, що не підпорядковувались органам міського самоврядування. У джерелах поряд з назвою “юридики” також вживали термін “юрисдикція”, “ґрунт”, “юрисдика” та латинські терміни fundus, jurisdictio, jurisdictiones. У документах з другої